

М.: Юрид. лит., 1972. 17. Сорокин В.Д. Метод правового регулювання: Теоретичні проблеми. - М.: Юрид. лит., 1976. 18. Степанюк О. Норми конституційного права України: проблеми теорії: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. - Львів, 1993. 19. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Магузова, А.В. Малькс. - М.: Юрист, 1997. 20. Теория государства и права / Под ред. А.И. Денисова. - М.: Юрид. лит., 1980. 21. Тодыка Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина: Учеб. пособие. - Харьков: Фолио-Райдер, 1998. 22. Уманский Я.Н. Советское государственное право. - М.: Высш. шк., 1970. 23. Яковлев В.Ф. Объективное и субъективное в методе правового регулирования // Правоведение. - 1970. - №6.

В.П. Колісник, канд. юрид. наук

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ УРАХУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОГО ЧИННИКА В КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Національно-етнічний чинник досить суттєво впливає на перебіг соціальних процесів у сучасному світі. Саме тому ним не можна нехтувати, від нього не можна відгородитися. Різноманітні асиміляційні теорії типу «теорії плавильного казана», «теорії злиття націй» не знайшли свого підтвердження на практиці й зазнали цілковитого краху, хоча й завдали значної шкоди розвитку багатьох національно-етнічних спільнот і міжнаціональним відносинам у цілому. Не вдалося також ні відмовитися від національності, ні «відмінити» національність і національне як феномен. І навіть сьогодні, на порозі ХХІ ст., проблеми міжнаціональних відносин і національно-етнічного розвитку не лише залишаються досить гострими в країнах, що розвиваються, та в нових країнах, що виникли на постсоціалістичному просторі, але й створюють низку проблем і завдають значного клопоту навіть так званим розвинутим країнам. Відомий прибічник європейської інтеграції Джон Мейджор змушений був визнати, що відчуття національної ідентичності виявилось набагато сильнішим, аніж здавалося спочатку, і тому, незважаючи на інтеграційні процеси, німці завжди будуть залишатися німцями, а англійці - англійцями.

Необхідність урахування національно-етнічного чинника в правовому регулюванні обумовлено перш за все різноманітними проявами національного буття в суспільних відносинах та тим значним багатогранним, багатоаспектним впливом, якого він набув протягом останніх десятиліть. Разом з тим приклади його використання ми знаходимо й на попередніх етапах історії людства. Він завжди накладав певний відбиток на суспільні відносини.

Поряд з правами людини як окремої особи існують також

права соціальних спільнот (їх ще називають солідаристські, або колективні права). Саме необхідність захисту прав національних меншин стала однією з головних причин виникнення перших міжнародно-правових норм, пов'язаних із правами й свободами людини. Але до визнання самого факту існування окремих, особливих прав національно-етнічних меншин, а також прав людини, пов'язаних із її національно-етнічним розвитком, людство йшло надто довго. Головна причина цього полягає в існуючих концептуальних підходах та критеріях прогресивного розвитку.

Домінуючою в теорії історично-правової думки була й залишається всесвітньо-історична концепція на протигагу культурно-історичній. Уперше вона знайшла втілення в теорії «чотирьох імперій» - асирійської, перської, македонської та римської. Сформульована вона була ще в середні віки. Згідно з нею «прогресом» вважалось розширення території, яка підпорядковується імперській владі. У XIV-XVI століттях відбувається трансформація цієї теорії. Прогресивною тепер починає визнаватися вже так звана «цивілізація», тобто культура романо-німецької Європи. А всі інші народи оголошувалися «відсталими», «дикими».

Цей постулат виправдовував використання будь-яких засобів на шляху до залучення останніх до так званої «істинної» культури. Це теорія євроцентризму, яка створила теоретичне й ідеологічне підґрунтя для колоніальних загарбань, работоргівлі, масового знищення цілих етнічних спільнот та інших огидних наслідків поширення цивілізації. Навіть одна з найдемократичніших держав світу - США створена на крові та кістках багатьох етносів, природний розвиток яких було перервано і головна вина яких полягала лише в тому, що вони "не вписувалися" до дуже зручних і звичних європейських критеріїв прогресу та цивілізованості. На момент появи європейців на території сучасних Сполучених Штатів мешкало майже 2 млн. корінних мешканців, а на початок XX ст. їх нараховувалося лише близько 200 тис. І ще довгий час після прийняття першої в світі Конституції США (1787 р.) корінні мешканці не визнавалися рівноправними громадянами США. Майже через 100 років конгрес США спеціальним актом надав індіанцям статусу внутрішніх, залежних, підопічних урядові націй та племен. І лише з 1924 р. їх починають вважати повноправними американськими громадянами, які могли реалізувати свої права через індіанську громаду, що згідно з законом Уілера-Ховарда 1934 р. визнавалося особливою формою місцевого самоврядування корінного населення [2, с. 174-177, 358-359].

З XVI ст. і до початку XX ст. європейські народи зробили

своїми колоніями півсвіту, а іншу половину підкорили собі шляхом ввезення товарів, вивезення сировини тощо. У ХІХ ст. була розроблена філософія історії, що базувалася на принципі світового прогресу, який начебто повинен здійснюватися німцями та англосаксами. Але історія спростувала цю тезу.

Значною мірою на спотворення об'єктивного й неупередженого уявлення про історію та роль різних національно-етнічних спільнот вплинула теорія поділу народів на «історичні» та «неісторичні», яка тісно пов'язана з євроцентризмом. З урахуванням певної умовності такої класифікації з нею можна погодитися, маючи на увазі при цьому, що на різних етапах історії та в різні періоди етногенезу окремі національно-етнічні спільноти можуть мінятися місцями. Та коли цю теорію кладуть в основу політики, це призводить до виправдання дискримінації, експансії, політичного тиску. Такі підходи обумовили зверхнє ставлення до культурних надбань інших народів. З точки зору європейців, спосіб життя, звичаї, досягнення культур народів Азії, Африки, Америки та Австралії не були вартими ні уваги, ні поваги, ні тим більше наслідування. Постійні спроби нав'язати саме свої, європейські стандарти (і передусім релігію) всім іншим народам завдали істотної шкоди людству в цілому, призвели до значних втрат, поновити які вже неможливо. Цьому суттєво сприяло й уявлення про цивілізацію як критерій прогресивного розвитку. Підвищення рівня та якості життя окремих народів обернулося насправді хижацьким нищенням довкілля, а концепція підкорення природи — екологічною катастрофою планетарного масштабу, спрощенням біоценозу, яке, в свою чергу, спричинило деформацію сфери проживання й призвело до зникнення багатьох етнічних спільнот. Таким чином, і прямо, й опосередковано так звані історичні народи не лише несли прогрес, але й обмежували можливості розвитку інших народів. Нав'язування свого способу життя і способу виробництва «передовими» націями спричинило руйнацію екологічних та етнічних систем, відривало численні етноси від традиційного життєвого укладу й прирєкло їх до напівголодного існування. Зараз у різних регіонах світу голодують понад 120 млн. чол., а до 2005 р. їх чисельність сягне 300 млн. чол.

«Людство у своїй істоті - це безнастанно творча сума живих народів. Націями воно цвіте», - писав І.Бочковський [Цит. 5, с. 150]. Отже, як і в будь-якій сфері етносоціальні процеси вимагають різноманітності. Так само, як створення демократичної правової держави й становлення громадянського суспільства неможливі без політичного, економічного й ідеологічного плюралізму, неможливий розвиток людства без національно-етнічної багатоманітності. І так

само, як для демократичного політичного режиму важливо створити правові механізми врахування точки зору опозиції, врахування інтересів меншості, для людства в цілому є не менш важливим налагодження діалогу між «історичними» й «неісторичними» народами, вміння почути й зрозуміти будь-які, навіть найменші етноси. Так, «дикі» індіанці сіу прийшли до розуміння необхідності обережного втручання в навколишнє природне середовище і керувалися ним у житті на 300 років раніше «цивілізованих» учених. Напевно, багатьох негативних наслідків можна було б уникнути, якби міжетнічне спілкування набуло рівноправного й толерантного характеру.

Кожна національно-етнічна спільнота є унікальною й неповторною. Тому за нею слід не лише визнати право на існування, вільний розвиток, але й створити відповідні правові механізми реалізації та поновлення цих прав.

За даними ЮНЕСКО зараз у світі налічується близько 4 тис. етносів, із яких лише 800 віднесено до категорії "нація". Історично сталося, що не всі з них мають свої держави чи державні утворення, а тому більшість із них фактично становлять меншу частину населення відповідних держав і юридично визнаються національними меншинами. Для вирішення проблем, пов'язаних з особливостями співіснування корінних (або титульних) націй та національних меншин, виявилось недостатнім простого декларування в конституціях і в поточному законодавстві рівноправності громадян між собою та рівності перед законом.

На жаль, історія свідчить про постійні намагання обмежити розвиток національних меншин, спроби, а інколи навіть державну політику насильницької асиміляції. Причому навіть ті народи, які самі зазнавали обмежень та дискримінації, невдовзі після створення власної держави самі ставали на шлях проведення такої політики. Так, за часів Австро-Угорської імперії чехи й словаки разом боролися проти утисків, обмежень і дискримінації з боку панівної нації, але згодом, після створення у 1918 р. незалежної Чехословаччини політику певних обмежень та утисків почали проводити чехи вже стосовно словаків, користуючись чисельною перевагою і намагаючись асимілювати останніх. Була навіть розроблена теорія єдиної чехословацької нації.

Аналізуючи історичний досвід, М. Драгоманов зробив висновок, що система примусової національності є таким же всесвітнім проявом у громадському житті, як і система примусової релігії. Першою підставою обох систем служить дикий суб'єктивізм, який штовхає людей дивуватися тому, що їм не подобно, сміятися з нього,

ворогувати, нищити [3, с. 505]. Сумний досвід багатьох країн світу підтвердив ці міркування.

Одним з головних чинників, які обумовлюють протікання етносоціальних процесів у сучасному світі, є взаємодія двох протилежних тенденцій: з одного боку - до інтеграції, а з другого - до збереження національно-етнічної своєрідності, самобутності й неповторності. Довгий час панувала точка зору про домінування лише асиміляційної тенденції. Так, у США набула поширення теорія «плавильного казана», згідно з якою всі новоприбулі оцінювалися з погляду відповідності спочатку англійським, а потім власне американським стандартам і тому змушені були пристосовуватися до нових умов. Але повного «переплавлення» в єдину американську націю не відбулося і ця теорія зазнала краху. Етнічні громади прагнули зберегти якомога більше власних традицій разом з адаптацією до американського способу життя, відкривали власні церкви, освітні та культурні організації. Таким чином, на зміну теорії «плавильного казана» й відповідній політиці держави поступово прийшло розуміння необхідності толерантного ставлення до національно-етнічної самобутності. На практиці це привело до політики етнічної багатоманітності.

У колишньому СРСР під впливом американської теорії «плавильного казана» була започаткована теорія «злиття націй», яка була зведена до рівня незаперечної істини, і саме з огляду на це будувалася вся національна політика. Ось як оцінює результати політики СРСР щодо малих етносів Т.Очирова: «За переписом 1926 р. у нас нараховувалося 194 народностей. А далі вони зникали зі швидкістю катастрофічною: 1939 р. - 99, 1959 р. - 109, 1970 р. - 106, 1979 р. - 101. У 80-х роках викладання ведеться лише 39 мовами. За п'ятдесят три роки «небаченого розквіту націй і народностей» зникла добра половина цих народностей! Ось вам небачені в історії світової цивілізації масштаби національної ерозії!» [4, с. 165].

Таким чином, за всіма національними меншинами, які потерпали в минулому й потерпають ще й сьогодні від утисків та дискримінації, необхідно визнати особливий або спеціальний правовий статус, який зможе забезпечити їх існування та всебічний розвиток. Будь-яка спроба вирішити проблему національних меншин лише шляхом простого декларування рівноправності національних меншин із домінуючими націями, буде означати лише юридичне оформлення нерівності, яка була штучно створена протягом попередніх десятиліть і навіть століть.

Разом з тим бувають випадки, коли в окремих регіонах держави представники більшості (тобто титульної нації, яка дала назву

державі) опиняються в становищі незахищеної національної меншини і навіть зазнають дискримінації за національною ознакою. Вони змушені, наприклад, вислуховувати принизливі висловлювання на свою адресу лише у зв'язку з тим, що спілкуються між собою чи звертаються до інших рідною мовою! Тому виникає необхідність у вирішенні особливих прав не лише представників національно-етнічних меншин, а й прав будь-якої людини, пов'язаних з її національною належністю та національно-культурним розвитком.

Наочним прикладом і переконливим доказом цієї тези стали останні події в Косово, а також загострення конфліктів в Нагорному Карабасі, Абхазії, Придністров'ї та на території колишньої СФРЮ. Взагалі вже прийшов час переглянути традиційну класифікацію основних прав і свобод людини й громадянина і доповнити її окремим видом національно-етнічних прав, серед яких визначальними є право на збереження національної належності (або національної ідентичності) та право на вільний національний розвиток.

У необхідності використання національно-етнічного чинника в правовому регулюванні переконує й досвід правового регулювання інших країн та наша власна історія. Практично в усіх основних правових системах сучасності в процесі правового регулювання враховується національний аспект, прояви якого найрізноманітніші. Це стосується і захисту прав національних меншин, і національно-етнічної самоідентифікації, і використання мов у поліетнічному середовищі, і багато інших питань. Однак проблема меж і доцільності врахування національно-етнічного чинника в процесі правового регулювання до цього часу залишається дискусійною і потребує окремого дослідження.

Національно-етнічний чинник досить широко використовується в конституційному регулюванні багатьох країн, перш за все таких, як Росія, Канада, Фінляндія, Угорщина, Словаччина, Молдова, Болгарія, Азербайджан, Естонія та деяких інших. Ще в Конституції Німецької імперії (Веймарська конституція) 1919 р. містилося спеціальне положення, яке було покликане забезпечити права іншомовних осіб на вільний національний розвиток: «Іншомовні частини населення імперії не повинні бути обмеженими законодавчими та адміністративними заходами в їх вільному національному розвитку, особливо у використанні їх рідної мови, у викладанні, внутрішньому управлінні та суді»[1, с. 244-252]. Звертає на себе увагу застосування при цьому негативного способу закріплення вказаного права, що свідчить про те, що при конструюванні цієї норми законодавець виходив із природного права представників національних меншин на вільний національний розвиток у вказаних сферах.

Питання забезпечення прав національних меншин та їх національно-етнічного розвитку знайшли відбиття й у багатьох міжнародно-правових актах. Але, на жаль, міжнародно-правові заходи подолання конфліктів, що виникають на національно-етнічному ґрунті, залишаються вкрай неефективними, про що свідчить так звана миротворча операція в Косово. Усупереч Статуту ООН війська НАТО вдалися до збройного втручання, що спричинило зворотний ефект у вигляді ескалації конфлікту та розширення насилля. Тому й міжнародно-правові норми потребують переосмислення, уточнення, корегування.

Особливого значення набуває національно-етнічний чинник в Україні, адже в результаті чисельних експериментів та деформацій у галузі міжнаціональних відносин масового характеру набули такі явища, як ксенофобія, національний конформізм, національний нігілізм, підозріле й іноді вороже ставлення до всього національного, а також відчуття національної неповноцінності, другорядності, сором'язливості, самоїдства, а інколи навіть самозневаги й самоненависті. Особливості сучасного стану міжнаціональних відносин в Україні полягають в тому, що на значній її території потребують захисту не лише національні меншини, але й представники корінних народів - українці та кримські татари. До останнього часу в повсякденному житті й у засобах масової інформації знаходимо як численні прояви ксенофобії щодо національних меншин, так і приклади нешанобливого, зневажливого, зверхнього і навіть презирливого ставлення до історії, мови, культури, релігії кримських татар, а також подекуди й до української історії, української мови, української літератури, українських державних символів тощо.

Саме тому постала необхідність виокремити в тексті Конституції України питання виховання історичної свідомості, традицій і культури українського етносу, що є, безперечно, виправданим з огляду на складну й трагічну історію українського народу, який виборює своє право на національне відродження. З іншого боку, українська держава виходить з демократичної концепції національно-етнічної багатоманітності і тому не лише визнає за всіма корінними народами й національними меншинами право на розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, але й зобов'язується сприяти такому розвитку.

Як це не парадоксально, але духовна порожнеча, що утворилася після відмови від численних ідеологічних догм та стереотипів попереднього етапу нашої історії, спричинила поглиблення загальної духовної кризи, яка знаходить свій прояв як на індивідуальному рівні, так і на рівні соціальних спільнот. Тому національне відрод-

ження, плекання національної культури, історії, мови, традицій, звичаїв має повернути суспільству духовність, людяність, ширість, доброту й вивести його на новий цивілізований рівень міжособистих та міжнаціональних, міжетнічних стосунків. Дуже важливо, щоб цей процес не призводив до національної самоізоляції, самообмеження, самовихваляння, не супроводжувався приниженням національних почуттів та дискримінацією інших етнічних спільнот і відбувався виключно в межах правового поля.

Фундаментальні засади регулювання міжнаціональних відносин закладено в Конституції України. У поточному законодавстві слід максимально зважено і юридично точно закріпити права окремих осіб та соціальних спільнот (корінних народів, національних меншин), пов'язані з їх національною належністю, вільним національним розвитком, національно-етнічною та мовною самобутністю. Необхідно встановити правовий механізм реалізації вказаних прав з урахуванням досвіду конституційно-правового регулювання інших держав та особливостей сучасного стану міжнаціональних відносин в Україні. Чинний Закон «Про національні меншини в Україні» ще не повною мірою відповідає реаліям сьогодення. Його положення потребують суттєвих змін, уточнень та доповнень, подальшого розвитку й удосконалення. Це стосується передусім ст. 6 цього Закону, в якій закріплюється право національних меншин на національно-культурну автономію. Разом з тим є потреба в розробці та прийнятті окремого Закону України «Про національно-культурну автономію». Потребують узгодження з Конституцією та між собою положення, які містяться в Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 р., в Законі «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р., в Законі УРСР «Про мови в УРСР» від 28 жовтня 1989 р. Необхідність подальшого вдосконалення українського законодавства обумовлена також ратифікацією Верховною Радою України 9 грудня 1997 р. Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин.

Список літератури: 1. Антология мировой политической мысли / Нац. обществ. фонд Акад. полит. наук. Руковод. проекта Г. Ю. Семигин и др. - В 5-ти т. - Т. V: Полит. документы. - М.: Мысль, 1997. - 765 с. 2. Геноцид и массовые репрессии: Истребление по национальным и религиозным мотивам / Под ред. Т.И. Ревяко, Н.В.Трус. - Минск: Литература, 1996. - 576 с. 3. Драгоманов М.П. Выбране. - К.: Либідь, 1991. - 685 с. 4. Очирова Т. Асиміляція або відродження // Прапор. - 1990. - № 7. - С. 165-174. 5. Шаповал Ю. Людство цвіте націями // Дзвін. - 1994. - № 10. - С. 150-154.